

KAROLINA GOLEMO¹, JADWIGA ROMANOWSKA²

TOŻSAMOŚCI PÓŁWYSPU IBERYJSKIEGO W PERSPEKTYWIE ARTYSTYCZNEJ

Słowa kluczowe: tożsamość, Półwysep Iberyjski, oblicza iberyjskości

Półwysep Iberyjski to obszar niezwykle zróżnicowany, na którego kształtowanie oddziaływały odrębne tradycje kulturowe. Sąsiadujące ze sobą Hiszpania i Portugalia, dwa główne kraje położone na terenie Półwyspu, doświadczyły w przeszłości wpływów różnych cywilizacji, ich historie i kultury wzajemnie się przenikały. Portugalia wyłoniła się w średniowieczu z ziem Królestwa Galicji, a jako samodzielne państwo wielokrotnie musiała walczyć o zachowanie niepodległości i niezależności (w sensie terytorialnym, ale też kulturowym) od swojego jedyne sąsiada. Przez kilka stuleci znaczna część terytoriów dzisiejszej Hiszpanii i Portugalii pozostawała pod wpływem cywilizacji islamu, czego pozostałości do dzisiaj są widoczne zarówno w sferze dziedzictwa materialnego, jak i niematerialnego. Epoka podbojów kolonialnych i tak zwanych odkryć geograficznych przyniosła obu krajom podobne doświadczenia, choć ostatecznie skierowały one swoją uwagę ku innym częściom globu. W 1494 roku na mocy Traktatu w Tordesillas władcy obu państw „podzielili między siebie świat”, wyznaczając granice obszarów do eksploracji dla Portugalczyków i Hiszpanów. Portugalczycy o wiele dłużej niż ich sąsiedzi posiadali swoje pozaeuropejskie terytoria, utrzymali bowiem imperium kolonialne aż do połowy lat siedemdziesiątych XX stulecia. Kraje łączy także doświadczenie kilku dekad dyktatury: rządy generała Francisco Franco w Hiszpanii i Antónia Salazara w Portugalii przypadły

---

¹ Instytut Studiów Międzykulturowych UJ; ORCID: 0000-0001-5728-9587; karolina.golemo@uj.edu.pl.

² Instytut Studiów Międzykulturowych UJ; ORCID: 0000-0002-7588-2373; jadviga.romanowska@uj.edu.pl.

mniej więcej na ten sam czas, a oba reżimy – choć różniące się od siebie – w podobny sposób wpływały na obyczajowość obywateli i kulturę. Po przełomie politycznym, od drugiej połowy lat siedemdziesiątych, obydwa państwa weszły na drogę demokracji – Portugalia jako republika, a Hiszpania jako monarchia. Nawiązania do wspólnoty między krajami i łączącej ich więzi pojawiały się nie tylko w czasach dyktatur, ale także w okresie transformacji. Alegoryczne przedstawienie dylematów tożsamościowych Portugalczyków i wysiłków podejmowanych w celu zdefiniowania siebie w nowej sytuacji politycznej znalazło się w powieści *Kamienna tratwa* José Saramago (2003). W tej zdumiewającej opowieści Półwysep Iberyjski odrywa się od reszty Europy, najpierw zaczyna dryfować po Oceanie Atlantyckim, a potem wirować wkoło samego siebie, nie wiedząc, jaki ostatecznie obrać kierunek: Europę, Amerykę czy Afrykę.

Różnorodność kulturową Hiszpanii w dużym stopniu odzwierciedla jej podział na 17 odrębnych obszarów – wspólnot autonomicznych. W niektórych hiszpańskich regionach dążenia do kulturowej odrębności są szczególnie widoczne, przybierają mniej lub bardziej radykalne formy. Procesy te są najbardziej zauważalne w przypadku Katalonii i Kraju Basków. W Portugalii różnice pomiędzy poszczególnymi regionami i odrębności językowe wydają się mniej wyraziste niż w Hiszpanii, nie pojawiają się też tendencje separatystyczne. Nie oznacza to jednak, że kultura portugalska stanowi monolit. Przeciwnie – posiada swoje regionalne i lokalne odmiany. Dodatkowym elementem wpływającym na portugalską różnorodność kulturową jest wyraźna obecność Afrykanów z byłych kolonii oraz ich potomków. To oni stanowią dzisiaj znaczącą część społeczeństwa Portugalii i oddziałują na jego przemiany.

Obydwa kraje, Hiszpania i Portugalia, posiadają terytoria wyspiarskie (Baleary, Wyspy Kanaryjskie, Archipelag Madery, Azory), jednak o odmiennej specyfice kulturowej. Trudno jednoznacznie stwierdzić, w jakim stopniu tożsamość mieszkańców tych terenów wpisuje się w szerszy kontekst iberyjski, a w jakim stanowi coś swoistego, odrębnego. Jako tereny wchodzące w skład państw hiszpańskiego i portugalskiego pozostają w zasięgu wpływów Półwyspu Iberyjskiego, choć wyspiarskość nadaje ich kulturze szczególny rys.

Mówiąc o różnorodności Półwyspu Iberyjskiego, nie należy zapominać o Andorze. Ten niewielki kraj, położony w Pirenejach i graniczący z Hiszpanią oraz Francją, geograficznie również stanowi część Półwyspu. Nasuwają się więc pytania o tożsamościowe identyfikacje Andorczyków. Czy i na ile mieszkańcy Andory utożsamiają się z Półwyspem Iberyjskim i iberyjskością?

Czy może Księstwo Andory posiada swoją własną tożsamość kulturową? Czy używany tam jako język urzędowy kataloński ma wpływ na tożsamość mieszkańców Andory?

Wielokulturowość Półwyspu Iberyjskiego manifestuje się współcześnie także poprzez obecność imigrantów z różnych części świata, którzy w mniejszym lub większym stopniu integrują się z miejscowym społeczeństwem, wprowadzając do niego elementy kultur pochodzenia.

Czy zatem można mówić o „iberyjskości”, która dawałaby poczucie wspólnej przynależności? Czy istnieje wspólne dziedzictwo kulturowe Półwyspu Iberyjskiego? Czy mieszkańcy Hiszpanii i Portugalii mogliby dzisiaj o sobie powiedzieć „Somos todos hispanos”, cytując tytuł jednej z prac portugalskiej pisarki Natáliei Correia (1988) podejmującej wątek relacji i zależności między kulturą hiszpańską i portugalską? Czy różne oblicza iberyjskości dają się uchwycić w kontekście regionalnym, lokalnym, a może także transkulturowym?

Poszukiwanie odpowiedzi na te i inne pytania stało się impulsem do podjęcia tematyki, którą prezentujemy w niniejszym tomie. Publikacja stanowi zbiór tekstów ukazujących różne sposoby konstruowania i wyrażania tożsamości kulturowych poprzez twórczość artystyczną. Odwołują się one do form artystycznej ekspresji, takich jak muzyka, taniec, film, literatura, sztuki plastyczne i wizualne. Problematyka ta poruszana jest także w kontekście tworzenia ekspozycji muzealnych. Muzea bowiem stają się przestrzeniami budowania narracji o tożsamościach poprzez sztukę wystawienniczą. Autorki i Autorzy badają zagadnienie artystycznych interpretacji tożsamości iberyjskich w odniesieniu do grup i mniejszości społecznych; odnoszą się także do popkulturowych form wyrażania tożsamości lokalnych. Ukazują wielopoziomowe dyskusje z tradycją i z narracją mainstreamową. Zwracają uwagę na międzykulturowe zapożyczenia obecne na Półwyspie Iberyjskim, zarówno w wymiarze historycznym, jak i współczesnym. Podejmują problem komercjalizacji praktyk artystycznych będących wyrazem lokalnych tożsamości, także w związku z procesami instytucjonalizacji dziedzictwa kulturowego.

Mając świadomość rozległości i wielowymiarowości omawianego zagadnienia, oddajemy zatem w ręce Czytelników i Czytelniczek tom zawierający interdyscyplinarne refleksje na temat tożsamości iberyjskich wyrażanych poprzez twórczość artystyczną. Z oczywistych względów nie udało się zawrzeć w numerze wszystkich aspektów, które wyodrębniłyśmy. Zamieszczone w tomie teksty stanowią głosy w dyskusji o różnych obliczach

iberyjskości, a podejmowane w nim problemy są odzwierciedleniem zainteresowań badawczych Auterek i Autorów.

Publikację otwiera tekst Anny G. Piotrowskiej dotyczący budowania marki „hiszpańskości” w muzyce Manuela de Falli na przykładzie baletu *El amor brujo*, przedstawiający w pespektywie historycznej problem tworzenia wizerunku Hiszpanii jako całości poprzez wykorzystywanie elementów kultury lokalnej – w tym wypadku flamenco. Artykuł Joanny Aleksandrowicz ukazuje natomiast charakterystyczne dla najnowszego kina hiszpańskiego powroty do tematyki wiejskiej rozumiane jako wyraz poszukiwanej na nowo lokalnej tożsamości. Autorka zwraca w nim uwagę na problem „pustej Hiszpanii” (*España vacía*) – zjawiska wyludniania się hiszpańskich wsi i zmiany charakteru terenów rolnych. Tożsamość zobrazowana w filmie to również temat przewodni tekstu Marii Boguszewicz, która eksploruje ten wątek w obrębie Nowego Kina Galisyjskiego. Zdaniem autorki pełni ono funkcję destabilizującą wobec kina mainstreamowego i ma rewolucyjny potencjał w stosunku do monolitycznej tożsamości iberyjskiej, reprezentując kłopotliwą dla niej tożsamość regionalną. Poruszająca się również po terenie hiszpańskiej Galicji Antonina Wróbel przenosi czytelnika na styk kultury popularnej i lokalnej w tekście dotyczącym prac galisyjskiego muralisty Yoseby MP, który w swoich dziełach odwołuje się do elementów zaczerpniętych z japońskiej popkultury. Odnosząc się do figury superbohatera w kulturze japońskiej, badaczka łączy ją z refleksją nad zmianami, jakie zachodzą w prezentowaniu postaci kobiecej w twórczości galisyjskiego artysty. Kolejnym zagadnieniem, poruszonym w tomie przez Magdalenę Krzyżostaniak, jest silbo gomero – język gwizdany używany na kanaryjskiej wyspie Gomerze, który jeszcze niedawno był bliski zaniknięcia, a obecnie jest jedynym na świecie językiem gwizdany objętym obowiązkowym nauczaniem w szkołach i niezwykle istotnym elementem kanaryjskiego dziedzictwa kulturowego. W tomie nie mogło zabraknąć wątków eksplorujących relacje międzykulturowe na Półwyspie Iberyjskim w historycznym ujęciu. Ada Iwanowicz zgłębia je w kontekście średniowiecznej Andaluzji, badając jej obraz w wybranych powieściach historycznych. Na południe Hiszpanii przenosi nas również Aleksandra Daraż, która próbuje uchwycić andaluzyjską tożsamość w twórczości Federica Garcíi Lorki, ukazując wieloaspektowość dzieł hiszpańskiego dramaturga i poety, stwarzających pole dla dialogu międzykulturowego. W tekście dotyczącym lizbońskich muzeów Łukasz Gawęł stara się odpowiedzieć na pytanie o determinanty budowania przestrzeni wystawienniczych, ukazując, w jaki sposób praktyki

te łączą się z wyrażaniem lokalnych tożsamości i *genius loci* portugalskiej stolicy. W kolejnym poświęconym Portugalii artykule *Wielogłos portugalskiego Południa. Cante Alentejano i jego współczesne interpretacje* przedstawiony został gatunek muzyczny pochodzący z regionu Alentejo, który jako ludowa praktyka wspólnotowa od pokoleń stanowi istotny element tożsamości mieszkańców regionu, a także aktualne losy *cante* – jego przemiany i miejsce w twórczości współczesnych artystów i artystek. Artykuł *Melamente? Niełatwe relacje lokalności i kultury popularnej w twórczości Rosalii* jest z kolei refleksją nad tym, jak współczesna kultura popularna wchodzi w transkulturową interakcję z artystycznymi przejawami hiszpańskiej lokalnej tożsamości i demonstrowuje to zjawisko na podstawie wybranych utworów katalońskiej artystki Rosalii Vili Tobelli, znanej jako Rosalía. Pośród prezentowanych tekstów znalazł się także esej o Andorze, mniej znanym obszarze Półwyspu Iberyjskiego, w którym ukazane zostały nie tylko związki tego pirenejskiego państwa z kulturą Katalonii, ale także inne lokalne formy manifestowania odrębności kulturowej poprzez sztukę. Tekst Jerzego Żebrowskiego na temat Andory jest niezwykle ciekawym spojrzeniem przewodnika i podróżnika na to często pomijane w szerszym dyskursie państwo. W publikacji zamieszczono również recenzję monografii zbiorowej *Music and the Making of Portugal and Spain: Nationalism and Identity Politics in the Iberian Peninsula?* (2023). Autorka recenzji, Marta Kupis, analizuje prace badaczy dotyczące uwikłania kultury muzycznej Hiszpanii i Portugalii w konstruowanie polityki tożsamości w tych krajach na przestrzeni XX wieku. Zwieńczeniem tomu jest glosa autorstwa mieszkającej w Barcelonie pisarki Izabeli Marii Sufy. Jest to poetycko-eseistyczna interpretacja zjawiska katalońskich *habaneras*, które stanowią dla autorki punkt wyjścia do snucia opowieści o międzykulturowym dialogu wpisanym w formę artystycznej ekspresji.

Przygotowując numer specjalny „Oblicza iberyjskości w twórczości artystycznej”, zwracaliśmy szczególną uwagę na to, aby osoby biorące udział w projekcie reprezentowały różne kręgi akademickie, ale także pozaakademickie. Znalazło się więc miejsce zarówno dla młodych badaczek (studentek, doktorantek), jak i dla badaczy i badaczek z wieloletnim doświadczeniem. Postanowiliśmy oddać głos także osobom, które nie zajmują się Półwyspem Iberyjskim w sensie naukowym, ale posiadają wiedzę o tym obszarze z uwagi na wykonywany zawód i pasję. Dzięki temu powstały obraz stał się pełniejszy, bogatszy o te pozaakademickie perspektywy. Przyjęte podejście traktuje ekspresję artystyczną jako kategorię służącą badaniu

tożsamości zarówno w jej wymiarze jednostkowym, jak i grupowym. Mamy nadzieję, że niniejszy tom będzie stanowił punkt wyjścia do dalszych eksploracji tożsamości kulturowych tego jakże rozległego obszaru, jakim jest Półwysep Iberyjski.

BIBLIOGRAFIA

- Charchalis, W. 2019. *Między luzotropikalizmem a luzofonią. Polityczne uwarunkowania przemian w literaturach afrykańskich języka portugalskiego*, Poznań, <https://doi.org/10.14746/amup.9788323236610>.
- Correia, N. 1988. *Somos todos hispanos*, Lisboa.
- Machin-Autenrieth, M., El-Shawan Castelo-Branco S., Llano, S. 2023. *Introduction: Sounding Nation and Region in Portugal and Spain*, w: M. Machin-Autenrieth, S. El-Shawan Castelo-Branco, S. Llano, *Music and the Making of Portugal and Spain: Nationalism and Identity Politics in the Iberian Peninsula*, Urbana.
- Saramago, J. 2003. *Kamienna tratwa*, tłum. W. Charchalis, Poznań.